

اهمیت گرد آوری پیشینه نام های جغرافیایی از منابع موجود

(سفرنامه ها و کتب تاریخی)

اسامی جغرافیایی قدیمی در طی زمان های طولانی و تحت تاثیر عوامل مختلف دچار تغییر و دگرگونی های بسیاری شده اند، که اکنون گاه صورت و شکل ظاهری و نیز معنی و مفهومی غیر از آنچه در آغاز داشته اند پیدا کرده اند.

این تغییر بیشتر دامن گیر اسامی قدیمی تر شده است، زیرا اسامی جغرافیایی قدیمی تر که قدمت بسیار دیرینه و کهن دارند در طول سابقه کهن تر خود تغییر و تبدیل های به مراتب بیشتری را به خود دیده اند و نیز چون مفهومان قدیمی تر و اساطیری تر بوده است، ناشناخته گشته واز اذهان پاک شده است، به طوری امروزه معنی و مصداق مشخصی از آنها قابل درک و استنباط نیست، یعنی معنی و مفهوم خود را ازدست داده اند و جزو اسامی «بی معنی شده» در آمده اند، و این در حالی است که نام های جغرافیایی قدیمی تر از مفاهیم فرهنگی غنی تر و با ارزش تر ی برخوردارند، به عبارتی هر اندازه که قدمت نام های جغرافیایی (مفاهیم فرهنگی آنها) قدیمی تر است غنای فرهنگی مفاهیمشان بیشتر و با ارزش تر است، چنانکه برخی از آنها اطلاعات فرهنگی – تاریخی منحصر به فردی را در خود دارند که حتی مشابه آن اطلاعات در هیچ منبع کتبی و غیر کتبی قابل دسترسی یافت نمی شود، بنابراین دستیابی به مفاهیم و معانی نام های جغرافیایی و اصیل بسیار ضروری و اجتناب نا پذیر خواهد بود، ولی همان طور که گفتیم چون تحت تاثیر عواملی شکل ظاهری و نیز معنی و مفهوم اغلب آنها دچار تغییر و تحول اساسی شده و ریشه یابی واژه و تعبیر و باز خوانی مفاهیم شان با دشواری جدی مواجه گردیده است، که برای انجام این مهم باید تحقیقات و پژوهش های علمی مختلفی از جمله گرد آوری اطلاعات درباره پیشینه نام های جغرافیایی از منابع مختلف مثل: کتب جغرافیای قدیمی (مسالک و ممالک) و کتب تاریخی انجام شود.

حال برای تبیین کامل تر و واضح تر اهمیت و ضرورت گرد آوری اطلاعات از پیشینه نام های جغرافیایی باید درباره چند موضوع مرتبط با آن به تفصیل صحبت شود این موضوعات عبارتند از:

۱- ارزش و اهمیت مفاهیم فرهنگی و مصادیق نام های جغرافیایی ۲- دگر گونی های ایجاد شده در شکل و ظاهر و نیز معنی و مفهوم آن نام ها که سبب گردیده تا درک درست معانی و مصادیق اصلی و اولیه آنها با مشکل مواجه شود ۳- کمبود اطلاعات خصوصاً به صورت منسجم و مدون درباره نام های جغرافیایی و پراکنده بودن آن اطلاعات اندک ، در منابع مختلف و لابه لای موضوعات قابل ربط و انطباق و نیز ثبت متفاوتشان در اغلب منابع. این ویژگی های و شرایط نام های جغرافیایی اقتضاء می کند تا تحقیقات و پژوهش های علمی اساسی از جمله ، گرد آوری اطلاعات از پیشینه آن نام ها انجام شود که اینک درباره هر یک از موضوعات یاد شده بالا صحبت می شود.

ارزش مفاهیم نام های جغرافیایی

ارزش مفاهیم و مصادیق نام های جغرافیایی از بار فرهنگی - تاریخی بی نظیری که در آنها وجود دارد ناشی می شود به طوری که قبلاً نیز گفته شد اغلب نام های جغرافیایی قدمت و سابقه بسیار کهن و دیرینه دارند، که گاه حتی تعیین تقریبی زمان ابداع و اطلاق اولیه بعضی از آنها مشکل و گاه غیره ممکن است. مفاهیم فرهنگی این قبیل اسامی و عموماً اسامی جغرافیایی قدیمی برگرفته از ارزش های فرهنگی و معیارهای اجتماعی جوامع خود یعنی جوامع آن روز گاران کهن و قدیمی است که می توان ادعا کرد اکنون سند و مدرکی از آن جوامع قدیمی باقی نمانده و شاید مفاهیم فرهنگی این قبیل اسامی تنها شواهد بر جای مانده از آن اعصار دیرینه اند. آن گونه که شواهد نشان می دهد انسان از قدیمی ترین روزگاران امکنه و عناصر جغرافیایی را به وسیله نام های با مفاهیم فرهنگی برگرفته از عالیتترین شئونات جامعه خود تسمیه می کردند و منشأ انگیزه اش این بوده که به حکم سرشت ذاتی خود پیوسته مایل است و می خواهد اندیشه ها، آرزوها ، مقدسات ، شرح حماسی ها ، دستاورد های مادی و معنوی به همه شئونات و نیز حوادث مهم زندگی خود را انتشار دهد و به آگاهی دیگران برساند و نیز آنها را جاودانه و مخلد سازد و چون در آن روزگاران خط و کتابت و حتی تصویر نقوش رواج نداشته نام گذاری خصوصاً نام گذاری عناصر جغرافیایی بهترین و

مؤثر ترین وسیله و ابزار برای تحقق خواسته اش بوده است، چرا که وقتی نامی خصوصاً برای عناصر جغرافیایی تسمیه می شود ورد زبان ها شده و مدت های مدید و شاید برای همیشه ماندگاری می یابد که در واقع مفهوم فرهنگی آن نام که بر گرفته از موضوعات مطمع نظر و مورد علاقه جوامع آن روزگار بوده انتشار می یافته و ماندگار می شده است، و آن کمال آرزو و علاقه جوامع و انسانهای آن روزگاران کهن و قدیمی بوده است و به همان علت امروزه مفاهیم فرهنگی نام های جغرافیایی آکنده از عالی ترین شئون جوامع بسیار کهن و دیرینه اند که در صورت تعبیر و باز خوانی، اطلاعات بسیار ارزشمند از پیچیده ترین موضوعات اجتماعی و فرهنگی جوامع آن روزگاران قدیمی به دست خواهند داد که مسلماً نظیر آنها در هیچ منبع کتبی و غیر کتبی دیگری قابل دسترسی نخواهد بود، همچنین نام واژه ها نیز چون مفاهیمی با چنان قدر و ارزش عالی را تبیین می کرده و بازتاب داده اند در نهایت گیرایی و پر محتوایی و نیز گاه مسجع و مقفع با معنا و مصداق مترادف (شاعرانه) ساخته و پرداخته و به کار برده شده اند و بمثابه شاهکاری از ادبیات شفاهی به یادگار مانده اند مانند مهر آوا- چهر آوا و مُشمِطَا - هُپا نام چهار روستا در مجاورت محل کشف مردان نمکی در زنجان . ارزش این چنینی مفاهیم فرهنگی نام های جغرافیایی و هنر ادبی تسمیه آنها از جمله دلایلی است از که ضرورت پژوهش های علمی مثل گرد اوری اطلاعات از پیشینه نام های جغرافیایی را توجیه می کند و حتی اجتناب نا پذیر می سازد .

تغییر و دگرگونی های ظاهری و مفهومی نام های جغرافیایی

تحول و دگرگونی های ظاهری و مفهومی نام های جغرافیایی از جمله پدیده هایی در مقوله اسامی جغرافیایی است که کار ریشه یابی و تشخیص مفاهیم و مصادیق آنها را دشوار کرده است ، به طوری که پیش از این نیز گفته شد اغلب نام های جغرافیایی قدیمی قدمت و سابقه بسیار کهن و دیرینه دارند که گاه حتی تصور زمان تسمیه نخستین آنها ممکن نیست. این قبیل اسامی جغرافیایی در طول قدمت دیرینه خود که گاه از چندین هزار سال تجاوز می کند با ابدال واج های معمولی و تغییر های حاصل از تلفظ در لهجه های مختلف ، ثبت های نا

درست و خصوصاً دستکاریهای عمدی زیادی مواجه شده و در صورت ظاهر و نیز معنی و مفهوم آنها تغییر و دگرگونی هایی به وجود آمده است انگیزه دستکاری عمدی بیشتر دادن معنی دلخواه بوده، زیرا تعداد زیادی از اسامی جغرافیایی قدیمی به ظاهر فاقد معنی و مفهوم اند و بعضی نیز معنی و مصداق بدی دارند و علت بد معنی و یا بی معنی بودنشان ناشی از اصلی است که قبلاً نیز به آن اشاره شد یعنی معنی و مصداق اغلب اسامی جغرافیایی قدیمی بر گرفته از ارزش های فرهنگی و معیارهای اجتماعی جوامع کهن و قدیمی خود بوده که با حصول تحول و دگرگونی در اندیشه ها، اعتقادات ، و جهان شناسی ، انسان ها و جوامع که معمولاً در طی به هزاره اتفاق می افتد معنا و مصداق نام های جغرافیایی برگرفته از آن شئونات نیز دچار تغییر شده اند و از آن رهگذر بعضی از اسامی جغرافیایی معنی و مفهوم خود را کاملاً از دست داده و به اصطلاح « بی معنی شده اند» مثل : رشت ، خوی ، مرند ، و برخی نیز با تغییر مفهومشان به ضد ارزش که در زمان تسمیه ارزش تلقی می شده اکنون معنی و مفهوم بد و نا پسندی پیدا کرده اند مثل : تهمورث و اروپا که هر دو معنی سگ زاد و یا تخمه سگ دارند و بهرام (ورهرام) که در واقع گراز بوده است. دستکاری های عمدی که گفتیم بیشتر با انگیزه دادن معنی و مصداق مشخص و خصوصاً دلخواه برای اسامی جغرافیایی بی معنی شده و بد معنی صورت گرفته مثلاً مزل آوا را مزید آباد ، مزل آوا را مجید آباد ، پر گو گر را پیر گاو گل ثبت کرده اند. گاه نیز برداشتهای نا آگاهانه ثبت کننده اسامی جغرافیایی عامل دست کاری شده است مثلاً دودگر را که به معنی دود کوه می باشد و نام روستایی بر نهاده در ارتفاعات کوهی است مفهوم ارزشمند فرهنگی- تاریخی دارد ولی چون مفهومش برای ثبت کننده قابل درک نبوده از سر نا آگاهی و به تصور خود برای اصلاح و دادن معنی مشخص آن را داود گر ثبت کرده که معنای داود گر برایش مشخص بوده است نام جاهای اژدهاتی و کافلان تی نیز که به خطا اژدهاتو و کافلان کوه ثبت شده اند همان سر نوشت دود گر را به خود دیده اند .

به هر صورت با چنین عملی خواسته یا نا خواسته آسیب های جدی به گنجینه های فرهنگی - تاریخی ارزشمند و بی نظیر اسامی جغرافیایی قدیمی زده شده است حال این پدیده و یا هر گونه تغییر و دگرگونی که متوجه نام های جغرافیایی شده و صورت ظاهر و معنی و مصداق اولیه و اصلی آنها را مخدوش کرده و یا تغییر کامل داده است و نیز اساساً ضرورت دستیابی به مفاهیم نام های جغرافیایی قدیمی انجام پژوهش های علمی مثل گرد آوری اطلاعات از پیشینه نام های جغرافیایی را ضروری و انکار ناپذیر می سازد.

کمبود اطلاعات خصوصاً به صورت منسجم و مدون درباره نام های جغرافیایی و پراکنده بودن آنها در منابع مختلف و نیز ثبت متفاوتشان در منابع.

راجع به نام های جغرافیایی خصوصاً کهن تر آنها مانند بسیاری از پدیده ها و مقوله های قدیمی اطلاعات علی الخصوص اطلاعات اختصاصی و منسجم بسیار اندک و ناچیزی وجود دارد و آن اطلاعات مختصر و محدود نیز در منابع و مآخذ مختلف و حتی گاه نه به طور مستقیم درباره نام های جغرافیایی بلکه در لابه لای موضوعات مرتبط و قابل انطباق با اسامی جغرافیایی به صورت پراکنده آورده شده است. با این وجود تعداد قابل ملاحظه از نام واژه هایی که وجه اشتقاق نام های جغرافیایی نیز هستند در منابع کهن مثل گائها (سروده های شخص زرتشت) و یشتها (ملحقات اوستا) ، کتیه ها ، سنگ نوشته ها ، و سایر اسناد و شواهد و نیز کتبی که راجع به اعتقادات مذهبی آئین ها ، فرهنگ و ادبیات ایران باستان در اوایل دوره های اسلامی تالیف شده مثل بند هش و منابع پژوهشی بعدی مثل تفسیر اوستا و یشتها ، فرهنگها و واژه نامه های ادبیات و متون ایران باستان آورده شده اند و قابل ریشه یابی و تعبیر مفاهیم اند، و نیز در کتب تاریخی ، مسالک و ممالک (کتب جغرافیایی قدیم) سفر نامه ها و سایر تالیفات ، تصنیفات و انواع اسناد و متون به مناسبت های مختلف خصوصاً در توصیف و تشریحی که کتب مسالک و ممالک از سرزمین ها نام های جغرافیایی زیادی آورده شده است که قابل گرد آوری ، مطابقت و نتیجه گیری اند، ولی چون اطلاعات به هیچ وجه همه نام های جغرافیایی را

در بر نمی گیرد و خصوصاً به طور مختص و منسجم برای نام های جغرافیایی و مفاهیم و مصادیق آنها تدوین نشده و حتی فرهنگ و دایره المعارف ها که عالیتین مراجع و مآخذ واژه شناسی و تبیین مفاهیم و معانی واژه ها هستند راجع به نام های جغرافیایی و معانی و مصادیق آنها ذکری به میان نیاورده و به اصطلاح از کنار آنها به سکوت عبور کرده اند که خود حکایت از آگاهی و وقوف تدوین کنندگان آنها نسبت به دشواری کار تعیین وجه اشتقاق و معنی و مفهوم نام های جغرافیایی است ، که در حقیقت بر ضرورت انجام پژوهش های علمی اساسی مثل گرد آوری اطلاعات درباره پیشینه نام های جغرافیایی از منابع مختلف دلالت می کند. البته در صد سال اخیر چند کار پژوهشی در باره ریشه یابی واژه نام های جغرافیایی و مفاهیم و مصادیق آنها و نیز علل اطلاقشان به صورت تألیف انجام شده که نخستین آنها کار احمد کسروی است و از بقیه در ادامه بحث صحبت خواهد شد ولی با این همه هنوز نیاز به کارهای علمی و اساسی بسیاری در باب نام های جغرافیایی وجود دارد.

توضیحات و صحبت هایی که تا اینجا بحث داشتیم در تبیین اهمیت و ضرورت انجام پژوهش های علمی خصوصاً گرد آوری اطلاعات راجع به پیشینه نام های جغرافیایی بود و اینک می خواهیم درباره نحوه گرد آوری اطلاعات ، منابع آن و یافته هایی که خواهد داشت صحبت کنیم گرد آوری اطلاعات از کتب تاریخی و جغرافیایی قدیم (مسالک و ممالک) بیشتر شامل دوره های اسلامی خواهد شد، زیرا در ایران پیش از اسلام منابع کتبی بسیار معدودی تألیف شده و البته همان طور که قبلاً نیز اشاره شد همان تألیفات معدود برای واژه شناسی نام های جغرافیایی منابع مفید و قابل استفاده اند، ولی به هر صورت چون تحصیل علم در ایران با انتشار دین مبین اسلام رواج عام یافته و پیش از آن در انحصار شاهزادگان و مؤبدان بوده است ، و در سده های نخست ادوار اسلامی خصوصاً تا تثبیت حاکمیت سلجوقیان کتب تاریخی و مسالک و ممالک با ارزش علمی و ادبی بسیاری تألیف شده و در دوره های بعد نیز کما بیش ادامه یافته است.

کتب تاریخی و مسالک و ممالک تالیف شده تا پایان دوره آل بویه بدان علت که زمان تالیف آنها فاصله نسبتاً کوتاهی تا ایران عهد باستان در مقایسه با تالیفات بعدی دارند اسامی جغرافیایی ثبت شده توسط آنها می تواند همان ظاهر و تلفظ ایران عهد باستان باشد و از این حیث حائز اهمیت است زیرا با شروع دوره های اسلامی و نفوذ زبان عربی در ایران ابداع راج های زیادی در اسامی جغرافیایی ایرانی به وجود آمده مثلاً گیلان به جیلان و زنگان به زنگان معرب شده اند و نیز چون ارزش ها، معیار ها و مقدسات تازه مبتنی بر دین مبین اسلام جای ارزش ها و اعتقادات ایران باستان را گرفته و آن ، در تغییر مفاهیم نام های جغرافیایی تاثیر خود را به بار آورده است مثلاً پرستشگاهها و معابد آئین های ایران پیش از اسلام عناوینی مثل : سلیمان ، جم ، قدمگاه ، پنجهلی ، مشهد مرغاب ، نشانگاه و ... خود گرفته اند.

ثبت اسامی جغرافیایی در کتبی مسالک و ممالک بنا به دلایلی از ارزش فراوانی برخوردار خواهد بود زیرا اطلاعات کتب مسالک و ممالک دیده ها و شنیده های عالمانه سیاحان و دانشمندان درباره شرایط اقلیمی ، طبیعی و جغرافیایی سرزمین ها و نیز اوضاع و احوال فرهنگی - اجتماعی مثل : زبان ، قومیت ، مذهب و آداب و رسوم مردمان آن سرزمین ها است که همه آنها می تواند در تعبیر مفاهیم نام های جغرافیایی و ریشه یابی واژه آنها مورد استفاده قرار گیرد مثلاً چون نام مکان ها را از مردم آن سرزمین ها شنیده اند که مطابق گویش و تلفظ محلی آنها بوده حتی می تواند نمونه ای از آوار نگاری تلقی شود و اطلاعاتی که از اوضاع و احوال فرهنگی - اجتماعی مردمان و شرایط اقلیمی - طبیعی مکان نام های جغرافیایی به دست داده اند می تواند تاثیرش در مفهوم و مصداق نام های جغرافیایی قابل مقایسه و تشخیص باشد

مشخصات نویسنده مقاله :

نام : توکل

نام خانوادگی : جعفری

رشته تحصیلی : تاریخ

آخرین مقطع : فوق لیسانس

آدرس محل کار : استانداری زنجان ، تقسیمات کشوری

شماره همراه : ۰۹۱۲ ۵۴۱ ۹۳ ۶۶

آدرس ایمیل :

Parisa bigluo @ yahoo.com